

νά τρομάξει ὁ ἄνθρωπος — νά τόν τρομάξει ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του — γιά νά σημειωθεί ἡ ἀντίδραση στόν κίνδυνο. Αὐτό ἄρχισε νά γίνεται μόνον ὕστερα κι' ἀπό τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ἡ ἀνθρωπότητα πληρώνει πολὺ ἀκριβὰ τὴν ἀλήθεια.

7. — "Ἐνα μεγάλο λάθος τοῦ Χάρολτ Λάσκι εἶναι ὅτι ἔκρινε καὶ τὴν Ἀμερική μὲ τὰ μέτρα πού χρησιμοποίησε γιά νά κρίνει τὴν Εὐρώπη. Τῆ δημοκρατία καὶ τὴν κοινωνία στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τίς εἶδε ὅπως εἶχαν συνηθίσει τὰ μάτια του νά βλέπουν τὴ δημοκρατία καὶ τὴν κοινωνία τῆς Εὐρώπης. Πολλές φορές τὰ μάτια μας προεκτείνονται στὴν πραγματικότητα μ' ἓναν τρόπο πού δὲν ἐπιτρέπει στὴν πραγματικότητα νά παροδοθεῖ ἐκείνη στὴν ὄρασή μας.

Κρίνοντας ὁ Χάρολτ Λάσκι τὰ μέτρα πού ἔλαβε ὁ Φραγκλίνος Ρουζβελτ, ἀπὸ τὰ 1932 ὡς τὰ 1940, βλέπει μόνον τὴν ἐπιφάνεια, καὶ λέει πὼς τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μέτρα αὐτὰ ἀνήκουν στὸν τύπο τῶν μέτρων ἐκείνων πού εἶχε λάβει τὸ φιλελεύθερο κόμμα, ὅταν ἐκυβέρνησε τὴν Ἀγγλία ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1906. Ἡ παρατήρηση φαίνεται, βέβαια, σωστή. Κοινωνικὲς ἀσφαλίσεις, κρατικὴ μέριμνα γιά τοὺς ἀνεργούς, κρατικὸ πρόγραμμα γιά τὴ στέγαση, ἐδραίωση τοῦ δικαιώματος τῶν ἐργατικῶν σωματείων νά διαπραγματεύονται συλλογικὰ τοὺς ὅρους ἐργασίας τῶν ἐργαζομένων, ὁμοσπονδιακὸς ἔλεγχος στὶς ἐπιχειρήσεις κοινῆς ὠφελείας, αὐτὰ ὅλα πού εἰδικώτερα ἀναφέρει ὁ Λάσκι μοιάζουν πραγματικὰ σὰ μιὰ καθυστερημένη ἀντιγραφή εὐρωπαϊκῶν μέτρων. Ὁ Λάσκι θέλει νά μᾶς πεῖ ὅτι οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες ἦταν ἀπλούστατα καθυστερημένες σὲ ὅλα, καὶ ὅτι περνοῦν τώρα καὶ θὰ περάσουν ἀκόμα αὔριο ἀπὸ τὰ στάδια πού χαρακτηρίσαν τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη, καθὼς καὶ τὴ σχέση κράτους καὶ κοινωνίας, στὴν Εὐρώπη. Ἡ σκέψη αὐτὴ εἶναι σχηματικὴ. Τὰ συγκεκριμένα μέτρα πού ἔλαβε ἡ κυβέρνηση τοῦ Ρουζβελτ δὲ φτάνουν γιά νά δώσουν τὸ δικαίωμα τῆς κριτικῆς καὶ τῶν συγκρίσεων.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, καὶ στὰ συγκεκριμένα μέτρα πρέπει νά προσθέσουμε καὶ ἄλλα πού ἦταν τὴν ὥρα ἐκείνη, ὅπως πάρθηκαν ὅλα μαζί, σημαντικώτατα. Ἡ συγκέντρωση τοῦ χρυσοῦ στὰ χέρια τοῦ κράτους καὶ ἡ ἀναγωγή τοῦ δολλαρίου σὲ διευθυνόμενον νόμισμα ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ μέτρα αὐτά. Ἡ δυσχέραση τῶν ἐπενδύσεων σὲ μετοχὲς γιά νά ἐνισχυθοῦν οἱ καταθέσεις στὶς τράπεζες ἦταν ἄλλο. Ὁ ἔλεγχος, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πάνω στὶς τρά-

πεζες και η ἔμμεση οικονομική συμμετοχή του κράτους, τῆς ὁλο-
τήτας, στὴ ζωὴ τῶν τραπεζῶν ἦταν ἓνα τρίτο μέτρο. Τὰ μεγάλα
δημόσια ἔργα ποὺ τὴν πρωτοβουλία γι' αὐτά, σ' ὀρισμένες περι-
πτώσεις καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή τους, πῆρε τὸ κράτος, ἡ ἀπόφαση
μάλιστα τοῦ κράτους νὰ συναγωνισθεῖ ἄμεσα, γιὰ νὰ προστα-
τεύσει τὸ καταναλωτικὸ κοινόν, μεγάλες ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις,
ἦταν ἐπίσης ἓνα βῆμα σημαντικό. Καὶ τὰ βήματα ποὺ ἐγίναν γιὰ
ν' ἀντιμετωπισθεῖ τελειωτικὰ ἡ κρίση στὶς τιμὲς τῶν ἀγροτικῶν
προϊόντων ἦταν ἀκόμα σημαντικώτερα. Καὶ τὸ σημαντικώτερο
ἀπ' ὅλα: γιὰ πρώτη φορὰ μιὰ δημοκρατία βρέθηκε μπροστὰ
σὲ μιὰ τόσο φοβερὴ οικονομικὴ κρίση, ὅπως ἦταν ἐκείνη ποὺ
ἄρχισε παγκόσμια, καὶ εἰδικώτερα στὴν Ἀμερική, ὕστερ' ἀπὸ
τὰ 1929, καὶ κατάφερε νὰ τὴν ἀντιμετωπίσει θριαμβευτικὰ, ἀνα-
διοργανώνοντας σχεδὸν τὰ πάντα ἐπάνω σὲ βάσεις νέες, ἐγ-
καινιάζοντας ἓνα σύστημα νέων μέτρων σ' ὅλους τοὺς τομεῖς
τῆς οικονομικῆς ζωῆς. Τὸ «Νιὺ Ντῆλ» δὲν ἦταν ἐπανάσταση
κοινωνικὴ ἢ οικονομικὴ, στὴν ἔννοια ποὺ ἔχει ἡ λέξις αὐτὴ στὴν
Εὐρώπη. Ἦταν, ὅμως, κάτι πολὺ περισσότερο. Ἦταν ἡ μονα-
δικὴ στὸν Κ' αἰῶνα μεγάλη ἐπιτυχία τῆς δημοκρατίας. Ἦταν
μιὰ ἠθικὴ ἐπανάσταση ποὺ ἐπικύρωσε ξανά τὸ νόημα τῆς δημο-
κρατίας καὶ δυνάμωσε τὰ βάθρα της. Τὴν ὥρα ποὺ παντοῦ ἄλλοῦ
ἡ δημοκρατία ἀδυνατίζε, στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες κατάφερε ὁ
Ρουζβελτ νὰ ἐμπνεύσει μιὰ νέα μεγάλη πίστη στὴν ἰκανότητά
της ν' ἀναμορφώσει τὴ ζωὴ εἰρηνικά. Δὲν ἔχουν τόση σημασία
τὰ συγκεκριμένα μέτρα ποὺ ἔλαβε ὁ Ρουζβελτ. Σημασία ἔχει
προπάντων ἡ συρροὴ τῶν μέτρων, τὸ σύστημα, ὁ ρυθμὸς, τὸ ἀπο-
τέλεσμα, ἡ πολιτικὴ νίκη.

Ἡ δικαίωση ποὺ βρῆκε ἡ δημοκρατία στὴν Ἀμερική δὲν
πρέπει, βέβαια, ν' ἀποδοθεῖ μόνο στὴν ἐμπνευση καὶ τὴ θέ-
ληση τοῦ Ρουζβελτ καὶ τῶν συνεργατῶν του. Πρέπει ν' ἀπο-
δοθεῖ καὶ στὴν ἰδιότυπη προέλευση, ἀνάπτυξη καὶ ἀποστολὴ
τῆς δημοκρατίας στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες. Ἄλλος εἶνε ὁ πο-
λίτης στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, κι' ἄλλος ὁ πολίτης στὶς δη-
μοκρατίες τῆς Εὐρώπης. Ἄλλα τὰ πρότυπα ποὺ ἐμπνεύσανε
τὸν πρῶτο, κι' ἄλλα ἐκεῖνα ποὺ ἐμπνεύσανε τὸ δεύτερο. Τὸ σω-
στότερο εἶναι μάλιστα νὰ ποῦμε ὅτι ὁ πολίτης στὶς δημοκρα-
τίες τῆς Εὐρώπης δὲν ἐμπνεύστηκε ἀπὸ πρότυπα μεγάλων πο-
λιτῶν, στὴν κλασικὴ ἀθηναϊκὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Μπορεῖ σὰ

προχωρημένα στάδια τῶν εὐρωπαϊκῶν δημοκρατιῶν νὰ ἀναδειχτηκαν καὶ μερικοὶ πολῖτες στὴν ἔννοια αὐτή. Στὴ γένεση ὅμως τῶν εὐρωπαϊκῶν δημοκρατιῶν ἢ στὶς παλαιότερες φάσεις τους δὲ διακρίθηκαν τύποι ὡς τὸν Σόλωνα, τὸν Κλεισθένη, τὸν Ἀριστείδη. Ὁ Μιραμπώ, ὁ Μαρά, ὁ Δαντόν καὶ ὁ Ροβεσπιέρρος δὲν ἦταν, βέβαια, πρότυπα δημοκρατικῶν πολιτῶν. Οὔτε ὁ Πιττ ὁ νεώτερος ἢ ὁ Φόξ. Ἡ Φλωρεντία ἀνάδειξε, ὕστερ' ἀπὸ τὸ ΙΓ' αἰῶνα, κλασικοὺς τύπους πολιτῶν. Τοὺς ξέρουμε ἀπὸ τὴ Φλωρεντικὴ Ἱστορία τοῦ Μακιαβέλλι. Ἴσως καὶ ἄλλες πόλεις στὸ ἀπώτερο αὐτὸ προστάδιο τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς δημοκρατίας νὰ εἶχαν ἀναδείξει τέτοιους τύπους. Οἱ τύποι, ὅμως, αὐτοὶ δὲν ἔχουν ὀργανικὰ συνυφανθεῖ μὲ τὴ μνήμη καὶ τὴν παράδοσή μας. Μόνο στὴν Ἀμερικὴ γεννήθηκε ἡ δημοκρατία (καὶ μαζί της, μάλιστα, ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία) συνυφασμένη μὲ πρότυπα, ὅπως ὁ Βενιαμίν Φραγκλίνος καὶ ὁ Τόμας Τζέφερσον. Ἦταν, τάχα, καὶ ὁ Οὐάσιγγτον ἓνα τέτοιο πρότυπο; Ἄν δὲν τὸν δοῦμε ὡς στρατηγὸ ἢ ὡς πρόεδρο τὴν ὥρα πού ἀσκούσε τὰ καθήκοντά του, ἀλλὰ τὸν δοῦμε ὅπως τὸν εἶδε ὁ νεαρὸς Σατωμπριάν, ὅταν τὸν ἐπισκέφθηκε στὴ Φιλαδέλφεια, στὴ σεμνὴ του κατοικία, στὰ 1791, τότε εἶναι χωρὶς ἄλλο καὶ ὁ Οὐάσιγγτον ἓνα πρότυπο. Ἴσως ἡ ἰδιοσυγκρασία του νὰ τὸν ἔκανε νὰ μὴν πιστεύει πολὺ στὴ δημοκρατία, ὅπως πίστευε ὁ Τζέφερσον. Ὡστόσο, τὸ ἰδιωτικὸ του ἦθος ταίριαζε στὴ δημοκρατία καὶ μάλιστα στὰ προπύλαιά της. Ὁ Φραγκλίνος, βέβαια, ἦταν σ' ὅλα του ἓνα δημοκρατικὸ πρότυπο, προπάντων γιατί ἤξερε ὅσο ἐλάχιστοι ν' αὐτοπεριορίζεται μέσα στὸν κόσμον τῆς ἐλευθερίας. Ἡ «Αὐτοβιογραφία» του εἶν' ἓνα μνημεῖο δημοκρατικοῦ πνεύματος. Τ' ἀληθινὰ μνημεῖα τῆς δημοκρατίας δὲν εἶναι ἐκεῖνα πού ἔχει στήσει ἡ Εὐρώπη καὶ πού συνδέονται μὲ ὥρες ἐπαναστατικῆς ἀσυνδοσίας. Ὁ αὐτοπεριορισμὸς μέσ' στὴν ἐλευθερία εἶναι τὸ μεγάλο αἶτημα τῆς δημοκρατίας. Καὶ τὸ αἶτημα αὐτὸ ἐνσαρκώνεται στὴ ζωὴ τοῦ Φραγκλίνου, ὅπως καὶ στὴ ζωὴ τοῦ Τζέφερσον. Ὁ σοφὸς τοῦ Μοντιτσέλλο, τοῦ λόφου πλάι στὸ Τσάρλοτσβίλ πού ἦταν ἡ κατοικία του, ἀγαποῦσε τὴ φύση, τὴ μουσικὴ, τὰ βιβλία, τὸν ἄνθρωπο. Καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα τὸν ἄνθρωπο. «Ἡ οὐσία τῆς ἀρετῆς», ἔγραφε στὰ τέλη τῆς ζωῆς του, «εἶναι νὰ κάνουμε καλὸ στοὺς ἄλλους». Κ' οἱ δυὸ στενοὶ του φίλοι, ὁ Μαίντισον καὶ ὁ Μόνρο πού ἐγι-

ναν επίσης πρόεδροι τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, ἦταν πρότυπα πολιτῶν. Κι' ἀργότερα, ὅταν ἡ κρίση ἄγγισε τὴ διάλυση, ὕψωσε τὸ ἀνάστημά του ὁ μόνος νεώτερος πολίτης πού μπορεῖ νὰ σταθεῖ πλαῖϊ στὸν Περικλῆ, ὁ Ἀβραὰμ Λίνκολν, πού ἀνατράφηκε μέσ' στὴν ἐρημιὰ καὶ τὴ σιωπὴ τῶν δασῶν τῆς Ἰνδιάνας. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ δυὸ τους, ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Λίνκολν, ἀπάγγειλαν ἕναν περίφημο ἐπιτάφιο καὶ ὅτι οἱ δυὸ ἐπιτάφιοι κλείνουν μέσα τους τὶς πιὸ κλασικὲς διατυπώσεις πού βρῆκε ὡς τώρα ἡ ιδέα τῆς δημοκρατίας.

Ἐχουν, ὅμως, σημασία τὰ πρότυπα; Κάποια σημασία πρέπει νὰ χῶν, εἴτε ὡς συμπτώματα τὴν ὥρα πού ἐμφανίζονται, εἴτε ἀργότερα μὲ τὴν ἐπίδραση πού ἀσκοῦν στὴν παράδοση.

Ἀσχετα ὅμως κι' ἀπὸ τὰ πρότυπα πού βρῆκε μπρὸς του, ὁ πολίτης τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν πέρασε κι' ἀπὸ μιὰν ἰδιότυπη δοκιμασία πού εἶναι ἄγνωστη σ' ὅλες τὶς ἄλλες χώρες τοῦ κόσμου. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπικὴ δοκιμασία πού συνδέθηκε μὲ τὴ σκληρὴ καὶ ἀσύλληπτα δύσκολη προσπάθειά του νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ἐποικισμὸ τῶν δυτικῶν χωρῶν τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἔγινε μὲ πρωτοβουλίες ἀσύνδετες μεταξὺ τους, ἔγινε ἀπὸ ἀμέτρητα ἄτομα, ἀπὸ τοὺς θρυλικούς πρωτοπόρους πού οἱ περισσότεροι δὲν ἔφτασαν κἂν στὸ τέρμα, στὸ σκοπὸ. Ὅσοι ὅμως ἔφτασαν — ὁ νόμος τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς βρῆκε στὴν περίπτωσή αὐτὴ μιὰ πολὺ χτυπητὴ ἐφαρμογὴ — ἔγιναν ἐλεύθεροι πολίτες, ἀπὸ κείνους πού δὲ ξεγίνονται πιά ποτέ, ἔγιναν ἄνθρωποι μ' ἕνα ἀκατανίκητο δημοκρατικὸ πνεῦμα, μ' ἕνα πνεῦμα πού μεταβιβάστηκε ὄχι μόνο στὰ παιδιὰ καὶ στὰ ἐγγόνια τους, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλους τοὺς ἄλλους Ἀμερικανούς. Ἡ μεγαλύτερη ἐπανάσταση πού ἔκανε ὁ Ἀμερικανὸς δὲν εἶναι οὔτε ἐκείνη πού χρειάστηκε γιὰ νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ τὴ μητρόπολη, οὔτε ἐκείνη πού πραγματοποιήθηκε μὲ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον γιὰ νὰ ἐδραιωθεῖ ὀριστικὰ ἡ ἐνότητα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν. Ἡ μεγαλύτερη εἶναι ἐκείνη πού ἔγινε γιὰ νὰ κατανικηθεῖ ἡ φύση, τὸ ἄπειρο, γιὰ νὰ γίνῃ βατὸς ὁ δρόμος πρὸς τὸ ἄγνωστο, γιὰ νὰ κατακτηθεῖ ἡ Δύση. Κ' ἡ ἐπανάστασις αὐτὴ ἔγινε χωρὶς ἐπαναστατικὲς φιλοσοφίες (τὸ μοναδικὸ βοήθημα τῶν πρωτοπόρων ἦταν τὰ κ' ἱερὰ Γράμματα), χωρὶς κεντρικὴ καθοδήγησις, χωρὶς ὀργάνωσις. Ἐγινε ἀπὸ τὸν καθέναν ἀνάμεσα στοὺς ἄγνωστους καὶ τοὺς ἀνώνυμους μὲ μιὰ καθαρὰ προσωπικὴ εὐθύνη.

μέ μιὰ πρωτοβουλία πού ἡ ὑπεύθυνη ἀνάληψή της ἀπὸ τόσες χιλιάδες ἀνθρώπους εἶναι ἓνα φαινόμενο μοναδικὸ στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου.

Καὶ μήπως δὲν εἶναι μοναδικὸ καὶ τὸ φαινόμενο τῶν ἄλλων μυριάδων ἢ σωστότερα ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων πού ὡς τὶς ἀρχές τοῦ Κ' αἰῶνα ἐξακολούθησαν, μέ μιὰ θαυμαστή ἐπίσης προσωπικὴ εὐθύνη, νὰ ξεριζώνονται καὶ νὰ μεταναστεύουν στὴν Ἀμερική; Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀνθρώποι, ἀπὸ ὁποιαδήποτε εὐρωπαϊκὴ χώρα κι' ἂν ὀρμήθηκαν, ἔγιναν μέ τὴν προσωπικὴ πρωτοβουλία τους πολῖτες τοῦ νέου κόσμου, πάλεψαν, μόχθησαν, πέτυχαν. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους δὲν τοὺς ἔκανε ἡ δημοκρατία ὡς θεσμὸς ἐλεύθερους, ὥστε νὰ μπορεῖ εὐκόλα ἓνα ἄλλο καθεστῶς νὰ πάρει πίσω τὴν ἐλευθερία τους, ἀλλὰ ἐλεύθερους τοὺς ἔκανε ἡ ἴδια ἡ φύση τους, ἡ ἴδια ἡ μοίρα τους, ὁ ἴδιος ὁ μόχθος τους. Στὴν Ἀμερική, γενικά, δὲν εἶναι ἡ δημοκρατία πού ἔφτιαξε τὸν ἐλεύθερο πολίτη, ἀλλὰ ὁ ἐλεύθερος πολίτης ἔφτιαξε τὴ δημοκρατία.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις αὐτές, δὲ μπορούμε νὰ κρίνουμε τὶς ἐξελίξεις στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες μέ τὰ μέτρα τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μέ τὶς προϋποθέσεις αὐτές πού σκιαγραφήσαμε παραπάνω, δὲν εἶναι διόλου περίεργο, ὅτι καὶ στὸν Κ' αἰῶνα — δηλαδὴ στὸν αἰῶνα πού γιὰ τὴν Εὐρώπη σημαίνει τὴν πιὸ ἐπικίνδυνη ἐξασθένηση τῆς δημοκρατίας — οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες σημειώνουν μιὰ τόνωση τῆς δημοκρατίας καὶ μάλιστα μιὰν ἠθικὰ ἐπαναστατικὴ ἀνανέωσή της ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1932. Δὲν εἶναι μόνον ὁ Ρουζβελτ πού πραγματοποίησε τὴν ἀνανέωση αὐτή. Ἦταν δοσμένες καὶ ὅλες οἱ προϋποθέσεις γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ Ρουζβελτ τὸ ἔργο του. Γιὰ τὰ βήματα πού γίνονται στὴν πολιτικὴ ζωὴ, οὐσιαστικὲς προϋποθέσεις δὲν εἶν' ἐκεῖνες πού ὑπάρχουν στὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτή, ὅταν προχώρησε ἡ μεγάλη κρίση πού ἄρχισε στὰ 1929, ἦταν κακὴ, ἦταν κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ κακὴ. Ποτὲ ὁ κόσμος δὲν εἶχε γνωρίσει μιὰ τέτοια πτώση τῶν τιμῶν τῶν πρώτων ὑλῶν σὰν ἐκείνη πού χαρακτήρισε τὴν ἀμερικανικὴ οἰκονομία στὶς ἀρχές τοῦ 1933. Ὁ πλοῦτος — κ' ἡ Ἀμερική εἶχε ἓναν τεράστιο πλοῦτο παραγωγῆς — εἶχε γίνῃ περιττός, εἶχε καταντήσῃ κίνδυνος. Κ' ἐνῶ οἱ τιμὲς τῶν πρώτων ὑλῶν

είχαν πέσει στο ένα τρίτο ή και στο ένα τέταρτο (σέ σχέση με τὸ ἔτος 1926), οἱ τιμές στή λιανικὴ πώληση εἶχαν πέσει ελάχιστα. Πάνω ἀπὸ δεκαπέντε ἑκατομμύρια ἄνθρωποι βρέθηκαν ξαφνικὰ στοὺς δρόμους ἄνεργοι. Οἱ ἄνεργοι αὐτοί, μαζί με τὰ ἐξαρτημένα ἀπ' αὐτοὺς μέλη οἰκογενειῶν ποὺ ὀδηγοῦν τοῦλάχιστον στὸν τριπλασιασμὸ τοῦ ἀριθμοῦ τους, καὶ μαζί μ' ἓνα σεβαστὸ ἀριθμὸ γεωργῶν ποὺ με τὴν πτώση τῶν τιμῶν τῶν γεωργικῶν προϊόντων ἔχασαν ἐπίσης κάθε πόρο ζωῆς, ἀντιστοιχοῦν στὸ μισὸ πληθυσμὸ ποὺ εἶχαν οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες τὰ χρόνια ἐκεῖνα. Φυσικὸ ἦταν νὰ ὀδηγήσει ἡ κατάστασις αὐτὴ σὲ μιὰ φοβερὴ πτώση τῶν μετοχῶν καὶ ὁμολογιῶν, σὲ μιὰ παθολογικὴ ἀποθησαύριση ποὺ γύμνωσε τὶς τράπεζες (στὴν πιὸ πρωτόφαντὴ ἀποθησαύριση ποὺ γνώρισε ἡ ἱστορία), σὲ μιὰν ἐπιδημίαν χρεωκοπιῶν (ἀναρίθμητες τράπεζες, ἐμπορικὲς καὶ βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις ἀφανίστηκαν), σὲ μιὰν ἀπόλυτὴν οἰκονομικὴ ἀποσύνθεσις ποὺ ἔκανε τὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, τὴν πιὸ πλούσιαν χώρα τοῦ κόσμου ποὺ νόμιζε ὡς τότε ἄτοπα ὅτι μπορούσε νὰ νῆαι ἡ μεγαλύτερη πιστώτρια χώρα καὶ ταυτόχρονα ἡ χώρα με τὸ μεγαλύτερο ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο, ν' ἀγγίσει τὰ ὅρια τῆς ἐπιστροφῆς σὲ μιὰν ἄγρια πρωτόγονη οἰκονομία. Μὲ τέτοιες φοβερὲς προϋποθέσεις στὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ ποὺ ὅμοιες μ' αὐτὲς δὲ γνώρισε καμιὰ ἄλλη χώρα στὸν κόσμον, οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες ὄχι μόνον ἔμειναν δημοκρατία, ἀλλὰ κατάφεραν — τὴν ὥρα ποὺ ἡ δημοκρατία παντοῦ ἀλλοῦ ἀδυνατίζε — νὰ κερδίσουν τὴ μεγαλύτερη ἐσωτερικὴ νίκη ποὺ ἔχει ὡς τώρα κερδίσει στὸν κόσμον ἡ δημοκρατία ὡς σύστημα. Μέσα σ' ἓνα χρόνο ἀφότου ὁ Ρουζβελτ ἔθεσε σ' ἐφαρμογὴ τὸ « Νιὸ Ντὴλ », ἡ κρίσις εἶχε σχεδὸν ὑπερνικηθεῖ καὶ ἡ εἰκόνα ποὺ δώσαμε σὲ γενικὲς γραμμὲς παραπάνω εἶχε ριζικὰ ἀλλάξει. Οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες εἶχαν σωθεῖ, μαζί τους σώθηκε ὁ κόσμος, καὶ ἡ δημοκρατία εἶχε θριαμβεύσει. Ὅπουδήποτε ἀλλοῦ ἡ δημοκρατία θὰ εἶχε πέσει. Θὰ εἶχε πέσει καὶ ἂν ἀκόμα οἱ περιστάσεις ἦταν λιγότερο κακὲς. Σὲ ὁποιαδήποτε εὐρωπαϊκὴ χώρα δὲ θὰ προλάβαινε οὔτε ἓνας Φραγκλίνος Ρουζβελτ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ἄθλον του. Καὶ δὲ θὰ προλάβαινε γιὰτὶ ἀπλούστατα θὰ ἔλειπε ὁ πολίτης τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν. Θὰ ἔλειπε ὁ πολίτης με τὸ ἀκατανίκητον δημοκρατικὸ πνεῦμα ποὺ πῆρε μαθήματα ἀπὸ τὸν Τζέφερσον καὶ τὸν Λίνκολν καὶ ἀκόμα περισσό-

τερο ἀπὸ τοὺς ἀμέτρητους καὶ ἀνώνυμους θαρραλέους « πρωτοπόρους » καὶ « μετανάστες » ποὺ ἐδραίωσαν τὴν ἀμερικανικὴ δημοκρατία. Οἱ οὐσιαστικές, λοιπόν, προϋποθέσεις, ποὺ ἐπάνω τους βασίστηκε ὁ Ρούζβελτ γιὰ νὰ κάνει τὰ βήματα ποὺ ἔσωσαν — καὶ μάλιστα ἀποθέωσαν — τὴ δημοκρατία, βρίσκονται στὴν ἴδια τὴν ψυχὴ τοῦ Ἀμερικανοῦ πολίτη. Αὐτὴ τὴν ἀκατάβλητη ἐλεύθερη ψυχὴ διερμηνεύοντας ὁ Ρούζβελτ, δὲν ἀντιμετώπισε τὴν κρίση μὲ μονολιθικὰ ὀρθοδοξίες (τὸ « Νιού Ντὴλ » δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ οἰκονομικὰ δόγματα), ἀλλὰ τὴν ἀντιμετώπισε μὲ μέτρα ποὺ συναιροῦσαν μὲ τὸν εὐτυχέστερο γιὰ τὴν ὥρα ἐκείνη τρόπο τὴν ἐμπειρία μὲ τὴ θεωρία. Σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη χώρα θὰ εἶχαν ξεπεταχτεῖ μέσ' ἀπὸ τὰ σκοτάδια τῆς ζωῆς ἢ τοῦ ἠθικοῦ θανάτου οἱ προφῆτες τοῦ μίσους καὶ τῆς καταστροφῆς, θὰ εἶχαν ἀναστατώσει τὰ πάντα, θὰ εἶχαν ἀφανίσει τὴ δημοκρατία καὶ θὰ πῆγαιναν ν' ἀφανίσουν καὶ τὸν ἄνθρωπο. Στίς ἠνωμένες Πολιτεῖες οἱ τέτοιοι προφῆτες δὲ μπορούσαν νὰ πιάσουν, οὔτε κἂν νὰ ἐμφανισθοῦν.

8.— Τοὺς προφῆτες τοῦ μίσους καὶ τῆς βίας, ποὺ στὸν αἰῶνα μας ἔχουν πλημμυρίσει τὴν Εὐρώπη, τοὺς ἀντισταθμίζει καὶ στὴν Ἀνατολὴ τὸ πνεῦμα ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ ἦταν ὄχι μόνο γιὰ τὴν πατρίδα του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν κόσμον ὀλόκληρον ὁ προφήτης τῆς πραότητος, τῆς αὐτοκυριαρχίας καὶ τοῦ λυτρωμοῦ. Ὁ Μαχάτμα Γκάντι δὲν ἐπηρέασε, βέβαια, τὴν Εὐρώπη ἀκόμα, εἶναι ὅμως ἓνα μεγάλο παράδειγμα καὶ γιὰ τοὺς Εὐρωπαίους.

Ὁλόκληρη ἡ Ἀνατολὴ μπλέχτηκε μὲ τὴ μοῖρα τοῦ αἰῶνα μας μὲ τρόπο ποὺ εἶναι ἀπὸ δῶ κ' ἐμπρὸς τελεσιδικος γιὰ τὴν παγκόσμια ἱστορία. Ἡ Ἰαπωνία, ἀφοῦ πῆρε κ' ἔκανε δικό της τὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ τῆς Εὐρώπης, πρόβαλε ἀπὸ τὴς ἀρχῆς τοῦ Κ' αἰῶνα μὲ αὐτοδύναμη ἱστορικὴ πρωτοβουλία. Ἦδη στὰ 1902 ἡ Ἀγγλία συμμαχεῖ μαζί της. Δυὸ χρόνια ἀργότερα, ἡ Ἰαπωνία κηρύσσει τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσίας. Ἀπὸ τὴν ὥρα ἐκείνη ἐμφανίζεται πιά ὡς παγκόσμια δύναμη. Οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνάδειξή της στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ποὺ ὡς τὴ στιγμὴ ἐκείνη δυνάμεις μόνον εὐρωπαϊκὲς ἢ εὐρωπαϊκῆς καταγωγῆς, ὅπως οἱ ἠνωμένες Πολιτεῖες, εἶχαν κατακτήσει, δημιουργήθηκαν στὰ 1894, ὅταν οἱ Ἰάπωνες, ὕστερ' ἀπὸ τριάντα ἔτων προσανατολισμὸ τους στὸ δυτικὸ τεχνικὸ πολιτισμὸ, κατάφεραν νὰ νικήσουν τοὺς Κινέζους στὴν Κορέα καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴ Φορμόζα.

Ἡ Κίνα, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἤττα τοῦ 1894, θάπεφτε ὀλόκληρη στὰ χέρια τῶν μεγάλων δυνάμεων πού ξαφνιάστηκαν μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν Ἰαπώνων, ἂν οἱ ἀντιζηλίεις μεταξύ τους δὲν περιόριζαν τὴν ἐπέμβαση τους στὴ δημιουργία ἀπλῶν βάσεων. Μόνον ἡ Ρωσία, ἀποσπώντας ἀπὸ τὴν Κίνα, τὴν ὥρα πού ἠττήθηκε, σημαντικὰ προνόμια στὴ Μαντζουρία, πῆρε τὸν οὐσιαστικὸ ἔλεγχο ἐπάνω στὴν ἀπέραντη αὐτὴ χώρα, συνεχίζοντας τὴ γραμμὴ τοῦ ὑπερσιβηρικοῦ σιδηροδρόμου ὡς τὸ Βλαδιβοστόκ μὲς' ἀπὸ τὸ ἔδαφος τῆς Μαντζουρίας καὶ ἰδρύοντας καὶ μιὰν ἄλλη γραμμὴ κάθετη πρὸς τὸν ὑπερσιβηρικὸ πού ἔφτασε ὡς τὸ Πόρτ Ἀρθούρ. Οἱ ἄλλες δυνάμεις ἀρκέστηκαν σὲ πολὺ λιγότερα. Ἡ Γερμανία ἐγκαταστάθηκε σὲ μιὰ βάση στὴ χερσόνησο τοῦ Σαντούγκ, ἐνῶ ἡ Μεγάλῃ Βρετανία ἔβαλε πόδι στὸ Βεϊ - Χαϊ - Βεϊ (ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Πόρτ Ἀρθούρ καὶ πλάϊ στὸ Πεκίνο) καὶ ἄπλωσε καὶ στερέωσε τὶς βάσεις πού εἶχε ἤδη στὰ χέρια της, δηλαδὴ τὴ βάση της στὴ Σαγκάη, καὶ (πολὺ πιὸ νότια) τὴ βάση της στὸ Χόνγκ Κόνγκ. Καὶ ἡ Γαλλία κατάφερε νὰ μισθώσει μιὰ βάση νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸ Χόνγκ Κόνγκ σὰ μιὰ νέα διέξοδο τῆς γαλλικῆς Ἰνδοκίνας. Οὔτε ὕστερ' ἀπὸ τὴν αἱματηρὴ ἐξέγερση τῶν Κινέζων στὰ 1900, πού στοίχισε τὴ ζωὴ σὲ 223 ἀθῶους Χριστιανούς μισσιονάριους, δὲ μπόρεσαν οἱ μεγάλες εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις νὰ ὑπερνήκησουν τὶς ἀντιζηλίεις τους καὶ νὰ καταργήσουν τὴν πολιτικὴ ἀνεξαρτησία τῆς Κίνας. Ἀρκέστηκαν καὶ τότε στὸν περιορισμὸ τῆς οικονομικῆς ἀνεξαρτησίας της. Ἐμπόδιο στὴν ἀπόλυτη ὑποδούλωση τῆς Κίνας ἦταν πιά καὶ οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες πού ἀπὸ τὰ 1898 πῆραν στὰ χέρια τους τὶς Φιλιππίνες, μπῆκαν στὸ προσκήνιο τῆς παγκόσμιας πολιτικῆς, καὶ ἀνάγκασαν τὶς ἄλλες μεγάλες δυνάμεις νὰ παραδεχθῶν τὴν «πολιτικὴ τῶν ἀνοικτῶν θυρῶν» στὴν Κίνα.

Ἡ Κίνα, πού τὰ μορφωμένα στὸ ἐξωτερικὸ παιδιὰ της δὲ μπόρεσαν νὰ συλλάβουν τὴν ἀντινομία ἀνάμεσα στὶς προοδευτικὲς ἰδέες τους καὶ στὴν ἀποκοιμισμένη χιλιάδες χρόνια πατρίδα τους, γνώρισε μιὰ παράδοξη δημοκρατικὴ ἐπανάσταση στὰ 1912. Ἀρχηγὸς της ἦταν ὁ ντόκτορ Σούν (ὁ Σούν Γιατ - Σέν) πού προσπάθησε νὰ συνδυάσει στὴ σκέψη του καὶ στὰ βιβλία του τὴ φιλοσοφία τοῦ Κονφούκιου καὶ γενικώτερα τὶς παλιῆς ἀνατολικῆς θεωρίεις μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ θετικισμὸ τοῦ 19' αἰῶνα καὶ μὲ στοιχεῖα ἀκόμα τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἡ αὐτοκρατορικὴ δυ-

ναστεία καταλύθηκε, χωρίς όμως να ιδρυθεί και ουσιαστικά η δημοκρατία. Ἡ ἀπέραντη καὶ καθυστερημένη χώρα πού ὡς τότε ἦταν ἓνα κοιμισμένο χάος, ἄρχισε ἀπλούστατα, ἀπὸ τὰ 1912 καὶ πέρα, νὰ γίνεται ἓνα χάος ξύπνιο καὶ φοβερό. Ὁ ντόκτορ Σούν, ὕστερ' ἀπὸ πολλές περιπέτειες, ἀναγκάστηκε, ἂν καὶ ἀγγλόφιλος, νὰ στραφῆι στὰ 1921 πρὸς τὴ Μόσχα, ὅταν ζητώντας βοήθεια ἀπὸ τὸν Ἀγγλο κυβερνήτη τοῦ Χόνγκ Κόνγκ βρῆκε τὴν Ἀγγλία ἀπρόθυμη νὰ τοῦ τὴ δώσει. Θέλοντας καὶ μὴ, ὁ ντόκτορ Σούν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν τραγικὴ αὐτὴ παράλειψη πού ἔκανε τὸ Φόρειν Ὅφισ ἀπέναντί του, ἔγινε ὁ μοιραῖος ἄνθρωπος πού ἀνοίξε τὶς πύλες τῆς Κίνας στὸ σοβιετικὸ κομμουνισμό. Ἔτσι ἡ Κίνα μπῆκε στὴ μοίρα τοῦ αἰῶνα μας συνυφασμένη μὲ τὸ σῆμα τῆς Μόσχας. Ὅταν, στὰ 1924, πέθανε ὁ ντόκτορ Σούν, τὸ κόμμα πού εἶχε ιδρύσει (τὸ «ἐθνικιστικὸν» κόμμα, τὸ «Κουομιντάνγκ») πέρασε ἀπὸ μιὰ κρίση ἔντονη. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ Τσάνγκ Κάϊ - Σέκ στὴν ἡγεσία τοῦ κόμματος δὲ σήμανε τὴν ὀριστικὴ ἀποτροπὴ τοῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου. Ἡ τύχη τοῦ Τσάνγκ Κάϊ - Σέκ στὶς στρατιωτικὲς του ἐπιχειρήσεις καὶ ἡ ἐκκαθάριση τοῦ κόμματος ἀπὸ τὰ κομμουνιστικὰ στοιχεῖα πού σημειώθηκε στὰ 1927, ὅταν κατάφερε ὁ νεαρὸς τότε ἀρχιστράτηγος νὰ γίνῃ κύριος τοῦ Πεκίνου, θὰ μπορούσε νάχει θετικὰ ἀποτελέσματα, ἂν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά δὲν ἀκολουθοῦσε ἡ Ἰαπωνία τὴν ἐπιθετικὴ τῆς πολιτικὴ κατὰ τῆς Κίνας, καὶ ἂν ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά κατάφερναν οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες (ἀφοῦ ἡ Μεγάλῃ Βρετανία εἶχε χάσει πιά τὶς εὐκαιρίες τῆς) νὰ ἐγκαινιάσουν μιὰ σταθερὴ καὶ θεληματικὴ πολιτικὴ στὴν Κίνα. Ὁ Τσάνγκ Κάϊ - Σέκ, πού ἀσπαστήκε τὸ Χριστιανισμὸ καὶ πού ἔβρισκε πῶς οἱ καλύτεροι ἀξιωματικοὶ του ἦταν Χριστιανοί, βρέθηκε — πράγμα πού μόνο ἡ βαθειὰ χριστιανικὴ πίστη του μπορούσε νὰ τοῦ δώσει τὴ δύναμη ν' ἀντιμετωπίσει — μπροστὰ στὰ πιὸ πολὺπλοκα διλήμματα. Ἡ Ἰαπωνία (στὴν ἀρχὴ μονάχη τῆς, κ' ὕστερα στηριγμένη στὸν Ἀξονα) στράφηκε ἐναντίον του. Ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση ἐπίσης ἐναντίον του. Οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες, καὶ γενικὰ οἱ δυτικὲς δημοκρατίες, οὐσιαστικὰ μακριὰ του. Ἡ ἴδια ἡ οἰκογένεια τῆς γυναίκας του — ἡ περίφημη οἰκογένεια τῶν «Σούνγκ» — διχασμένη. Ἡ ἀδερφή τῆς γυναίκας του, σύζυγος τοῦ ντόκτορ Σούν πού ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του ἔγινε μὲ τὴν προπαγάνδα τῆς Μόσχας τὸ σύμβολο τῆς λατρείας τῶν Κινέζων, κατάγγελλε

τὸν Τσάνγκ Κάϊ - Σέκ ὡς τὸν ἄνθρωπο ποὺ χτυπώντας στὰ 1927 τὸν κομμουνισμό ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ Σούν. Μέσα στὸ δίχτυ αὐτὸ τῶν πιὸ δραματικῶν διλημμάτων, ὁ Τσάνγκ Κάϊ - Σέκ διατήρησε τὴ συνείδησή του ἀπρόσβλητη ἀπὸ κάθε ἐπικίνδυνο ἱστορικό πειρασμό. Σὲ μιὰ ραδιοφωνικὴ ὁμιλία του, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1938, διακήρυξε ὅτι ἡ Κίνα θ' ἀναγεννηθεῖ μόνο ἂν υἱοθετήσῃ κτὴν παγκόσμια ἀγάπη καὶ τὸ πνεῦμα θυσίας τοῦ Ἰησοῦ.

Καὶ οἱ Ἰνδίες συνδυάστηκαν μὲ τὴν παγκόσμια μοίρα τοῦ αἰῶνα μας. Στὰ 1858, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀνταρσία τῶν ἰθαγενῶν ποὺ ὑπηρετοῦσαν σὲ βρετανικὰ τμήματα, διαλύθηκε ἡ Ἑταιρία τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν, καὶ τὸ «ἀγγλικὸ κοινοβούλιο» (ἡ λύση ἢ σωστότερα ἡ διατύπωση αὐτὴ ἦταν ἀρκετὰ παράδοξη) ἀνάλαβε τὴν ἀμεση ἐξουσία ἐπάνω στὶς Ἰνδίες. Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, ὁ Ντισραέλι πρόσφερε στὴ βασίλισσα Βικτωρία τὸ στέμμα τῆς αὐτοκράτειρας τῶν Ἰνδιῶν. Ὁ Οὐΐνστον Τσῶρτσιλ εἶναι ὑπερήφανος γιὰ τὸν τρόπο ποὺ υἱοθέτησαν οἱ Βρετανοὶ στὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας ἢ τοῦ χρέους τους στὶς Ἰνδίες. Ἀπὸ τὴ βρετανικὴ ἢ καί, γενικώτερα, ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἄποψη ἔχει δίκιο. Οἱ ἀμέτρητοι Βρετανοὶ — νεαροὶ οἱ πιὸ πολλοί, βλαστοὶ διαλεχτῶν οἰκογενειῶν — ποὺ δέχθηκαν νὰ ἐκπατρισθοῦν καὶ ν' ἀντιμετωπίσουν στὶς Ἰνδίες, προπάντων στὰ βάθη τῶν Ἰνδιῶν, τοὺς κινδύνους τοῦ κλίματος, τῶν ὑπουλιῶν ἐξεγέρσεων, τῆς ἀρρώστιας, τῆς μελαγχολίας, σημείωσαν ἓνα φαινόμενο ποὺ πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ ἠθικά. Ἡ Μεγάλῃ Βρετανία πλήρωσε ἀκριβὰ τὴν ὑπερπόντια ἐπιβολὴ της καὶ δὲν ἔπαιξε διόλου ἓνα παιχνίδι εὐκόλο καὶ ἱστορικὰ ἀνεύθυνο μὲ τὸν ἱμπεριαλισμὸ της. Ὁ Κίπλινγκ δὲν ἦταν ἀδικαιολόγητος μιλώντας ὅπως μίλησε γιὰ τὴν ἀποστολὴ καὶ τὸ φορτίο ποὺ πῆραν ἐπάνω τους οἱ λευκοὶ στὶς Ἰνδίες καὶ γενικώτερα στὴν Ἄπω Ἀνατολή. Τὰ ποιήματα τοῦ Κίπλινγκ εἶναι ὑπερήφανα, ἀλλὰ καὶ βαρῦθυμα τραγούδια ποὺ ἐξαγοράστηκαν μ' ἓνα μεγάλο μόχθο.

Ἦσάντοσο, ὅπως ἦταν φυσικὸ καὶ ἀναπότρεπτο, οἱ Ἰνδίες ἀντιδράσανε. Ὅταν λέμε «οἱ Ἰνδίες», δὲν ἐννοοῦμε (ὅπως δὲν ἐννοοῦσαμε μιλώντας καὶ γιὰ τὴν «Κίνα») ἓνα συγκρότημένο σύνολο λαοῦ. Ὅπως καὶ ἡ Κίνα, ἔτσι καὶ οἱ Ἰνδίες εἶναι ἓνα ἱστορικὰ ἀσύλληπτο χάος λαῶν. Ἡ ἀντίδραση στὶς Ἰνδίες, ὅπως ἀργότερα στὴν Κίνα, βασίστηκε ἐπάνω σ' ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ

νέων που σπούδασαν σ' ευρωπαϊκά πανεπιστήμια ή και σ' πανεπιστήμια που ιδρύθηκαν με πρότυπο την ευρωπαϊκή παιδεία στις ίδιες τ'ες 'Ινδίες. Έτσι, χωρίς τη σύμπραξη του ουσιαστικά ανύπαρκτου έθνους, αναπτύχθηκε κ' εκεί ένας έντονος ιδιότυπος εθνικισμός. Στὰ 1885 ιδρύεται τὸ «κόμμα τοῦ κογκρέσσου», που ἀπὸ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐγκαινίασε τ'ς ἐτήσιες συνελεύσεις του. Τὴν παγκόσμια σημασία του, μιὰ σημασία που συνυφάνθηκε με τὴ μοίρα τοῦ αἰῶνα μας, τὴν πήρε τὸ κόμμα τοῦ κογκρέσσου με τὴν παρουσία τοῦ Μαχάτμα Γκάντι.

Ὁ Μαχάτμα Γκάντι δὲν εἶχε ἐπιδοθεῖ σ' φιλοσοφικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἔρευνες, ὅπως ὁ ὀπαδὸς του, ὁ Νεχρού. Ὁ Γκάντι σπούδασε μόνο νομικά, τὸ ἀγγλικὸ εἰδικὰ δίκαιο, καὶ ἡ φύση του — ἀν πάρουμε τὴν «πολιτικὴ» στὴ δυτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου — ἦταν βαθύτατα ἀντιπολιτικὴ. Ἡ ἀδιαφορία του γιὰ τὰ δυτικὰ συστήματα τῆς ζωῆς, καθὼς καὶ γιὰ τὰ ἰδεολογικὰ κινήματα τῆς Εὐρώπης, ἦταν ἀπόλυτη. Στὸ βάθος, ὁ μεγάλος αὐτὸς ἡγέτης τῶν 'Ινδῶν που τὸ ἀσκητικὸ προσωπικὸ ἦθος του ἔκανε τὰ μέλη τοῦ κόμματος τοῦ κογκρέσσου νὰ νιώθουν εὐλάβεια ἀπέναντί του, ἦταν μιὰ μεγάλη ἀντινομία μέσα στὸν κόσμον τῶν 'Ινδῶν ἐπαναστατῶν που στὴν ἀντίθεσή τους με τὴ Δύση καὶ εἰδικὰ με τὴ Μεγάλῃ Βρετανία χρησιμοποίησαν ὄπλα — θεωρίες, φιλοσοφίες καὶ κοινωνικὰ συνθήματα — που τὰ εἶχαν δανεισθεῖ ὅλα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Δύση. Ὁ Γκάντι ἔγινε ὁ ἡγέτης τους, τούλάχιστον γιὰ μιὰ περίοδο (συγκεκριμένα, ὥσπου ὁ ὀπαδὸς του Νεχρού πήρε τὴν οὐσιαστικὴ πολιτικὴ πρωτοβουλία στὸν ἀγῶνα), ὄχι ὡς ἰδρυτῆς ὀρισμένης πολιτικῆς ἰδεολογίας, οὔτε ὡς πολιτικὸς δρᾶστης, ἀλλὰ μονάχα ὡς «ἄνθρωπος». Κι' αὐτὸ ἦταν μοναδικὸ στὸν αἰῶνα μας. Τὸ μεγάλο του αἶτημα ἦταν ἓνα βαθύτατα ἀνθρώπινο αἶτημα, ὄχι ἓνα αἶτημα ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ. Ἐνῶ οἱ ἰδεολογίες καὶ ἡ πολιτικὴ ρίχνουν τὸ κύριο βᾶρος στοὺς σκοποὺς καὶ ἀδιαφοροῦν γιὰ τὰ μέσα, ὁ Γκάντι ἔριξε τὸ κύριο βᾶρος στὰ μέσα. Λέγοντας — καὶ ἐνσαρκώνοντας ὁ ἴδιος τὸ κήρυγμα τοῦτο — ὅτι οἱ σκοποὶ που ὑπάρχουν στὸ πρόγραμμά του πρέπει νὰ ἐπιδιωχθοῦν μόνο με ἠθικὰ μέσα, μόνο με τὴ «δύναμη τῆς ψυχῆς» καὶ ὄχι με τὴ βία, χαρακτηρίζοντας μάλιστα τὸ ἄρθρο του αὐτὸ τὸ σχετικὸ με τὰ «μέσα» ὡς τὸ ὑψιστό που συνθέτει μέσα του ὅλους τοὺς σκοποὺς τοῦ ἀγῶνα του, ἀναποδογύρισε οὐσιαστικὰ ὁλόκληρη τὴν ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἐυ-

ρωπαϊκού τύπου που στις ολοκληρωτικές μάλιστα ιδεολογίες στάνει ως τὸ σημείο νὰ πνίγει καὶ ν' ἀφανίζει τὸ ἀνθρώπινο στοιχείο καὶ μέσο ζωῆς γιὰ χατῆρι ἐνὸς ἀφηρημένου (ἱστορικὰ σχεδὸν ὑπερβατικοῦ) σκοποῦ. Λένε ὅτι ὁ Γκάντι δὲν πέτυχε ὡς ἡγήτης. Στὰ 1921 ἐπεισε τὴν ἐτήσια συνέλευση τοῦ κόμματος τοῦ κογκρέσσου ν' ἀντιταχθεῖ στὸ σύνταγμα, ποὺ ἔδωσαν τότε οἱ Ἕγγλοι στὶς Ἰνδίες, μετὰ τὴν παθητικὴ μονάχα ἀντίσταση. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ παθητικὴ ἀντίσταση δὲν ἐπικράτησε. Αὐτὸ ὅμως, πρέπει ν' ἀποδοθεῖ προπάντων στὴ μόνο φαινομενικὴ συμμετοχὴ τῶν Ἰνδῶν Μουσουλμάνων στὸ κόμμα τοῦ κογκρέσσου. Οἱ Μουσουλμάνοι εἶχαν ἰδρύσει ἀπὸ τὰ 1906 τὴν «πανμουσουλμανικὴ ἔνωση» ποὺ ἔφτασε ἀργότερα, στὰ 1942, στὸ σημείο νὰ διακηρύξει τὴ χρεωκοπία τῶν προσπαθειῶν γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν Ἰνδιῶν καὶ τὴν ἀνάγκη τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἀπέραντης αὐτῆς χώρας σὲ δυὸ ἀνεξάρτητες ζώνες. Τὴν ἐνότητα τῶν Ἰνδιῶν, ποὺ τὴν ἔχει χαράξει στὴν προμετωπίδα του καὶ τὸ κάπως πιὸ φιλελεύθερο σύνταγμα ποὺ ἔδωσαν οἱ Ἕγγλοι στοὺς Ἰνδοὺς στὰ 1935, δὲ μπόρεσε, βέβαια, ὁ Γκάντι νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ, καὶ ὁ χωρισμὸς, ὅπως ἀποδείχτηκε ὕστερ' ἀπὸ τὸ δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμο, ἦταν ἀναπόφευκτος. Κ' ἦταν μοιραῖο νὰ χυθεῖ αἷμα ἄφθονο καὶ νὰ γραφεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς φοβερῶτερες τραγωδίαις τοῦ κόσμου γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ ἀναπόφευκτο. Ξέροντας ὅτι τὸ «ἀναπόφευκτο» θὰ πληρωνόταν τόσο ἀκριβὰ, δὲν ἔκανε τάχα καλὰ ὁ Γκάντι ποὺ θέλησε νὰ τὸ ἀποφύγει; Ὁ χωρισμὸς τῶν Μουσουλμάνων ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἰνδοὺς καὶ ἡ τραγωδία ποὺ συνυφάνθηκε μαζί του πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴν τελειωτικὴ χειραφέτηση τῶν Ἰνδιῶν ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία, μιὰ χειραφέτηση ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποσχεθοῦν οἱ Ἕγγλοι τὸ Μάρτιο τοῦ 1942, τὴν ὥρα ποὺ οἱ πύρτες τῶν Ἰνδιῶν παραδιάζονταν ἀπὸ τοὺς Ἰάπωνες.

Δὲν ἔχει σημασία ἂν ὁ Γκάντι πέτυχε ἢ ὄχι. Σημασία ἔχει τὸ ὅτι ὁ Γκάντι στάθηκε ὅπως στάθηκε, μετὰ γυμνὰ τὰ πόδια του, ὑφαίνοντας ὁ ἴδιος, πίνοντας τὸ γάλα τῆς κασίικας του ἢ καὶ ἀπέχοντας κάθε τόσο ἀπὸ κάθε τροφῆς, χαμογελώντας πάντοτε, πρᾶος καὶ ἠθικὰ ἀήττητος. Εἶν' ἓνα φαινόμενο στὸν αἰῶνα μας, τὸν αἰῶνα τοῦ ὑλικοῦ δυναμισμού, ἢ ἠθικῆς δυνάμει τοῦ αἵλου αὐτοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Γκάντι εἶναι ὁ μεγάλος «σουκοφάντης» τῆς βίας. Θὰ τοῦ τὸ συγχωρήσει αὐτὸ ἢ ἱστορία; Ὁ Γκάντι μάλιστα —

αυτή ακριβῶς εἶναι ἡ μεγάλη του πρωτοτυπία — δὲ «συκοφάντησε» τὴ βία φεύγοντας ἀπὸ τὴν ἀγορὰ καὶ καταφεύγοντας στὸν ἑαυτὸ του, στὴν ἔρημο, στὸ Θεὸ τῆς μοναξιάς, ἀλλὰ τὴ «συκοφάντησε» μένοντας στους κόλπους τοῦ λαοῦ του, τοῦ φτωχοῦ καὶ καταπιεσμένου, παίρνοντας ἐπάνω του τὴν εὐθύνη τοῦ ἡγέτη σ' ἕναν κόσμον ποῦ συνδυάζει ἀκόμα τὴν ἡγεσία μὲ τὴ βία, ὀρθώνοντας καὶ ἀντιτάσσοντας τὸ ἀδύνατον κορμί του στὴ σκληρὴ μοίρα τῆς ἱστορίας. Ὁ Γκάντι δὲν ἐνίκησε, βέβαια, τὴν ἱστορία. Ἀλλὰ οὔτε ἡ ἱστορία ἐνίκησε τὸν Γκάντι. Ἡ μάχη μεταξύ Γκάντι καὶ ἱστορίας θὰ ἐξακολουθήσει ἀκόμα χρόνια, ἑκατοντάδες χρόνια...

9. — Ἔτσι μπήκε ἡ Ἀνατολὴ στὴ μοίρα τοῦ αἰῶνα μας. Μπήκε μὲ γεγονότα ἢ μὲ προμηνύματα ποῦ ἔκαναν τὴ δραματικὴ του ἔνταση ἀκόμα μεγαλύτερη. Ἡ Κίνα μὲ ἀνοιχτὲς τὶς πόρτες τῆς στὸ σοβιετικὸ ὀλοκληρωτισμὸ. Ἡ οὐσιαστικὴ ἀντίσταση τοῦ λαοῦ τῆς — λαοῦ «οἰκογενειῶν» καὶ «χωριῶν» καὶ ὄχι ἀτόμων μὲ ὑπεύθυνα καλλιεργημένη τὴ συνείδησή τους — σημειώθηκε μὲ τρόπο ἡρωϊκὸ ἀπὸ μεμονωμένα πρόσωπα ποῦ στὴν κορυφή τους βρίσκεται τὸ ζεῦγος Τσάγκ Κάι - Σέκ. Ἡ Ἰαπωνία ποῦ στὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, προσανατολισμένη στὴ συμμαχία τῆς μὲ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία, πῆρε μέρος στὸ πλευρὸ τῶν φιλελεύθερων δημοκρατιῶν, ἔπεσε ὕστερ' ἀπὸ τὴ νίκη τοῦ 1918 στὰ χέρια ἡγετῶν ποῦ τὴν ἔκαναν νὰ γίνῃ τὸ πιὸ ἀρνητικὸ στοιχεῖο στὸν Εἰρηνικὸ καὶ στὴν Ἄπω Ἀνατολή. Στὶς Ἰνδίες, ὅπου ὁ ἠθικὰ ἀήττητος Γκάντι δὲν ἐνίκησε ὅσο ζοῦσε (μπορεῖ — ποιὸς ξέρει! — νὰ νικήσῃ ἀργότερα), ἡ πίεση τοῦ σοβιετικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ εἶναι τόση ποῦ ὁ Νεχροῦ ἀναγκάζεται νὰ παίρνῃ τὴν ἰδεολογικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ πιὸ οὐδέτερη στάση ἀνάμεσα στὸ δυτικὸ δημοκρατικὸ πνεῦμα καὶ στὸ σοβιετικὸ πείραμα. Ὅσο γιὰ τοὺς ἀραβικοὺς λαοὺς ποῦ στὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, παραπλανημένοι ἀπὸ τὸν τίμιον καὶ ἡρωϊκὸ φίλον τους, τὸν Ἐδουάρδο Λῶρενς, πίστεψαν πὼς θ' ἀποκτοῦσαν τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα καὶ ἀνεξαρτησίαν τους, αὐτοὶ δὲ μπόρεσαν στὸ διάστημα ἀνάμεσα στοὺς δυὸ παγκόσμιους πολέμους νὰ ἐκφράσουν μιὰ θετικὴ ἱστορικὴ βούληση, γιατί, χωρὶς νὰ φταίει σ' αὐτὸ ὁ Λῶρενς, δὲν ἐξασφάλισαν τὴν κοίτη ποῦ μέσα τῆς θὰ μπορούσε νὰ διοχετευθεῖ ἡ τέτοια βούληση. Μπλέ...

χτηκαν ἄλλωστε καὶ στὸν ἀγῶνα τοὺς με τοὺς Ἰσραηλίτες, ἕναν ἀγῶνα πολιτικά καὶ ἠθικά ἀχάριστο.

Μὲ τὴν εἴσοδο τῆς Ἀνατολῆς στὴ μοίρα τοῦ Κ' αἰῶνα, ὁλοκληρώθηκε ἡ συνουφάνση τοῦ κόσμου ὁλόκληρου ὡς γεωγραφικῆς ἐνότητας — δηλαδή ὄλων τῶν ἡπείρων — μὲ τὴν παγκόσμια ἱστορία. Ἡ Ἀμερική, ἡ Ἀφρική, ἡ Αὐστραλία καὶ ἡ Νέα Ζηλανδία συνουφάνθησαν μὲ τὴν παγκόσμια ἱστορία μὲ τὴν πρωτοβουλία λαῶν εὐρωπαϊκῆς καταγωγῆς. Μὲ τὴν πολιτικὴ χειραφέτηση τῶν βρετανικῶν κτήσεων — ἕνα ἠθικὸ κατόρθωμα τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς — καὶ οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι εὐρωπαϊκῆς καταγωγῆς, ποὺ ἐξακολουθοῦσαν ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας νὰ ὑπάρχουν ὡς παραρτήματα τῆς Εὐρώπης, πῆραν μιὰν αὐτόνομη καναδική, νοτιοαφρικανικὴ, αὐστραλιανὴ καὶ νεοζηλανδικὴ ὑπόσταση, χωρὶς νὰ χάσουν ὅμως καὶ τὸ δεσμὸ τους — ἕναν ἄνετο καὶ ἐλεύθερο δεσμὸ — μὲ τὴ μητρόπολη.

Ἔτσι, ἕνα σημαντικὸ — σχεδὸν συνταραχτικὸ — στοιχεῖο στὴ ζωὴ τοῦ Κ' αἰῶνα, ἕνα στοιχεῖο ποὺ κάνει δραματικὰ ἐντονώτερη τὴν ἐξαπόλυση τῶν ἀνατρεπτικῶν δυνάμεων ποὺ σημειώνεται στὶς μέρες μας, εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἐνοποίηση τοῦ παγκόσμιου χώρου. Ἡ ἱστορία γίνεται πρώτη φορὰ στὸν αἰῶνα μας πραγματικὰ παγκόσμια. Καὶ γίνεται «παγκόσμια» τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ κάτοικοι τῆς γῆς δὲν εἶναι πιά, ὅπως ἦταν στὰ 1800, ἑξακόσια ἑκατομμύρια, ἀλλὰ ἔχουν ὑπερβῆ ταῦ δυὸ δισεκατομμύρια. Ἡ καταπληκτικὴ αὐτὴ αὐξηση, μολονότι συνοδεύθηκε — πράγμα ποὺ δὲν εἶχε προβλέψει ὁ Μάλθος — μὲ μιὰν ἀκόμα πιὸ καταπληκτικὴ αὐξηση τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν μέσων ζωῆς, δημιουργεῖ ὡστόσο ἕνα μεγάλο πρόβλημα. Τὸ πρόβλημα αὐτό, ἂν καὶ γεννιέται ἀπὸ τὴν ὑπερβολὴ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ποσότητος τῶν ἀνθρώπων, εἶναι λιγότερο ἕνα πρόβλημα ποσοτικὸ (ἀπὸ τὴν ποσοτικὴ πλευρὰ του τὸ ἐξετάζει ὁ Οὐίλλιαμ Βόγκτ στὸ ἔργο του «Ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἐπιβίωση») καὶ περισσότερο ἕνα πρόβλημα ποιοτικὸ. Ἀντέχει, τάχα, ὁ ἄνθρωπος ὡς ποιότητα μέσα στὸν πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ ἀνθρώπων; Μπορεῖ νὰ ἐπιζῆσει ἡ προσωπικὴ συνείδηση καὶ ἡ ἠθικὴ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸ πολὺ μεγάλο πλῆθος, μέσα στὸ στρίμωγμα ποὺ σημειώνεται διαρκῶς περισσότερο ἐπάνω στὴ γῆ;

Τὸ ἐρώτημα ἔχει δραματικὲς διαστάσεις, τέτοιες ποὺ μοιάζουν μὲ τὶς διαστάσεις ποὺ πρέπει νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι εἶχε τὸ ἐρώ-

τημα για την υπόσταση του ανθρώπου στις μυθικές παραμονές του βιβλικού κατακλυσμού. Ο κομμουνισμός και γενικότερα ο ολοκληρωτισμός όποιουδήποτε χρώματος, έρυθρου ή μαύρου, πήγε να προλάβει τη θέση του ερωτήματος με την προκαταβολική άρση του ίδιου του αγαθού που μπορεί να κινδυνεύσει με τον υπερπληθυσμό, δηλαδή με την προκαταβολική εξαφάνιση του ήθικα ελεύθερου ανθρώπου. Η τέτοια αντιμετώπιση της ανθρωπίνης μοίρας είναι έκτροπική, άφύσικη, έγκληματική. Δεν είναι λογικά και ήθικα θεμιτό να προληφθεί με μιάν έκτρωση ή γέννηση του αύριανού κρίσιμου ανθρώπου. Όσοδήποτε κρίσιμη κι' αν πρόκειται να είναι η υπόσταση του ανθρώπου αύριο, δεν είναι ιστορικά επιτετραμμένο ν' αποφύγουμε την αύριανή κρίσιμη υπόστασή του καταστρέφοντας την ίδια την υπόστασή του από σήμερα. Ο άνθρωπος είναι ταγμένος ν' αντιμετωπίσει αύριο την οποιαδήποτε κρίση που μπορεί να προκύψει από το μεγάλο πλήθος και στρίμωγμα επάνω στη γη, με την ίδια την ανθρωπίνη υπόστασή του, με μέσα ανθρώπινα και όχι απάνθρωπα. Την κρίση του ανθρώπου θα την υπερνικήσει ο ίδιος ο άνθρωπος με την ελεύθερη συνείδησή του ή ο Θεός με την τελεσίδικη όργη Του.